

כיוונים מרכזיים בהבנת מערך החומרות בהלכות נדה

רביד אחיטוב

המאפיין הבולט ביותר של הלכות נידה הוא הפער העצום בין ההלכה בצורתה הבסיסית מזמן המשנה והגמרא לבין צורתה כפי שהיא מוצגת בשלבים מאוחרים יותר - אצל הראשונים והשו"ע, כאשר השינוי המרכזי הוא הכמות הגדולה של החומרות שנוספו. נראה שזהו מקרה יחידי וקיצוני בהלכה, ועל כן ראוי להקדיש תשומת לב להבנתו. השאלה הראשונה שיש לשאול בעניין, היא מדוע החמירו בו כל כך? מהי הייחודיות בהלכות נידה שהצריכה ואפשרה מהלך משמעותי שכזה? שאלה נוספת שיש לדון בה, היא בדרך בה השינוי הזה התרחש, וכן בשאלה מהו היחס בין שני השלבים הללו בהלכה: האם המבנה הבסיסי של הלכות נידה נותר כשהיה, ורק נוספו על גביו עוד ועוד חומרות באופן לא-מסודר, או שבעצם המבנה הבסיסי של הלכות נידה השתנה.

בדברים הבאים אני רוצה לומר שקיים קשר בין שתי השאלות הללו. הבנה אחת היא שחוששים מאוד להיכשל באיסור הנידה, וניתן למנות לכך מספר סיבות: האיסור הוא איסור כרת חמור, הבעיות ההלכתיות בעניין זה מצויות בתדירות גבוהה במהלך חיי היום-יום, והעיסוק בנושא נעשה לא רק על ידי תלמידי-חכמים אלא על ידי כל נשות ישראל. על פי הבנה זו המערכת שתיווצר תשתדל ליצור הרחקה מהאיסור, והיא תיבנה מסביב למערכת הבסיסית המקורית, על ידי הוספת חומרות. אופן קיצוני של השיטה מתבטא בעיקר בשיטת הב"ח.

הבנה אחרת היא שלא מדובר בחומרות שהתווספו על גבי המערכת הבסיסית, אלא שמדובר בעיצוב מחדש ושונה של מערכת הלכות נידה. לדעתי האפשרות של דרך זו ליצור שינוי כה משמעותי במערכת ההלכתית מגיעה מרעיונות שכבר קיימים במערכת המקורית, אך הם יחסית דחויים בה. לפי הסבר זה, הייחודיות בהלכות נידה היא שכבר מתחילתן הן מכילות אפשרות לקריאה אחרת של ההלכה. גם לפי הבנה זו, נראה שהמניע הראשוני היה הרצון להחמיר, אבל האופן בו הדברים נעשים הוא שונה לגמרי. להלן אראה שתפיסתו של הרמב"ן בעניינים שונים הייתה כהבנה הזו. לבסוף, אציע מספר מקומות בהם כבר במשנה ובגמרא ניתן לראות את הפתחים והניצנים של שיטה זו. מפאת קוצר היריעה לעומת רוחב הנושא הדברים יבאו בקיצור נמרץ ויהיו רק פתיחה וקריאת כיוון לדיון בנושא.

השיטה הבסיסית: חילוקים

באופן כללי נראה שהמהלך המרכזי בהלכות נידה בגמרא הוא להפריד 'בין דם לדם'. רעיון זה מופיע לגבי שלל שאלות ונושאים במסכת כאשר חוזרים ומפרידים בין סוגים שונים של דמים וראיות, עד שלבסוף רק ראיות מאוד מסוימות הן הראיות המטמאות.

- דם נידה זבה - הדרך שבה האשה נטמאת משתנה בין הימים שבהם היא נמצאת, כאשר בימי נידתה היא לא יכולה להיות זבה, וכן להיפך. קיים גם חילוק בין ראיית יום או יומיים בימי זיבתה שמצריכה אותה לשמור יום כנגד יום, לבין ראיית שלושה ימים שמצריכה אותה לשבת שבעה נקיים.
- ימי טוהר - הדמים שאשה רואה בימים שאחרי הלידה - 40 לזכר ו-80 לנקבה, טהורים.
- סוגי מראות -- המשנה מונה חמש מראות דמים שהם בלבד מטמאים.
- מקור הדם - המשנה מחלקת בין דם המקור - 'החדר', שמטמא, לבין דם שמגיע מהעלייה. גם דם בתולים הוא טהור ובגמרא מופיע שגם דם מכה ודם הצדדים טהורים.
- אופן יציאת הדם -- הגמרא אומרת שדם שיצא דרך שפופרת הוא דם טהור, שנאמר: "בבשרה' ולא בשפופרת", וכן אמרו: 'אין דרכה של אישה לראות דם בשפופרת' בבחתיכה'. אפשר להוסיף לזה גם את טהרת הדם שיוצא דרך הדופן שמוזכר במשנה.
- הרגשה - לדעת שמואל דין נוסף שנלמד מ"בבשרה" הוא שהיא אינה מטמאה בלי הרגשה, אפילו שראתה דם בודאות.

כלל החילוקים האלו, ובמיוחד האחרונים, מדגישים את המהלך בגמרא ובמשנה להבדיל בין דם לדם, כאשר בסופו של דבר הראיה המטמאת מהתורה תהיה ראייה מסויימת מאוד. אפשר להוסיף לחלוקות האלו גם את החלוקה בין סוגים שונים של ולדות, כאשר רק חלק מסויים מהם מטמא בלידה, ואת החילוק בין יולדת זכר לנקיבה. ועוד אפשר להוסיף חלוקה בין ראיות של זכר - בין ראיית קרי לראיית זוב, כשהאחרונה סותרת שבעה נקיים ואילו הראשונה רק יום אחד, וכן אם ראה זיבה במשך שלושה ימים אדם נדרש לשבת שבעה נקיים, והוא מטמא רק בראייה ברצון, בניגוד לראיית קרי.

החומרות בגמרא

כבר בגמרא מופיעות מספר גדול של חומרות שמנוסחות בתור חומרות או תקנות, והן נוגעות ברוב החילוקים דלעיל:

- רבי התקין בשדות שכל אשה שרואה דם תחשב כנידה ותחכה עד שיושלמו שבעה ימים, ובכך הוא בעצם ביטל את החלוקה שבין ימי נידה לימי זיבה. לאחר מכן מופיע בשם רבי זירא שבנות ישראל הוסיפו עוד חומרה, בעקבותיה צריך לשבת שבעה נקיים אפילו על טיפת דם, ובכך ביטלו את החילוק שבין ראיית יום אחד לראיית שלושה ימים.
- בגמרא מובאים מספר סיפורים על חכמים שלא יכלו או שלא רצו לבדוק האם הצבע האדום שלפניהם הוא מראה טהור או טמא, ולכן היו מטמאים הכל בלי לבדוק.
- בפרק תינוקות: 'אמר עולא כי הווי בה ר' יוחנן וריש לקיש בתינוקת, לא הווי מסקי מינה אלא כדמסיק תעלא מבי כרבא, ומסיימי בה הכי: בועל בעילת מצוה ופורש'. כלומר חכמים ביטלו את כל הדינים המופיעים במשנה לגבי טהרת בתולה שראתה דם, עד כדי כך שלכאורה אפילו אם לא ראתה דם הם יצריכו פרישה.
- חומרה קיצונית במיוחד מופיעה בגמרא לגבי 'תבעוה להינשא', שלפי רבא היא צריכה לשבת שבעה נקיים אפילו לא ראתה ואפילו היא קטנה.
- במשנה מופיעה דעת רבי יהודה שמטמא אישה שהפילה חתיכה. הגמרא הסבירה את דעתו בכך שאין פתיחת הקבר ללא דם. ביחד עם חומרת רבי זירא, נוצר מצב בו כל היולדות נחשבות כיוולדות בזוב וצריכות שבעה נקיים, חוץ מטומאת הלידה.
- לגבי דין הרגשה, כבר בגמרא על דברי שמואל מסכימים שמדרבנן מטמאים גם בלי הרגשה.

יוצא אם כן שכבר בגמרא מוצג מערך גדול של חומרות שבעצם מבטל הרבה מן החילוקים שהוצגו לעיל, אם כי לא את כולם. בטעם הדברים: לגבי החומרה על הצבעים, טעם הדבר הוא כפי שהוסבר שמדובר בחכמים שלא ידעו להבדיל. בנוגע לדין 'תבעוה להינשא' רבא מסביר שחוששים שהיא חימדה. אולם, לגבי תקנות רבי ורבי זירא, וכן לגבי החומרה בדם בתולים, הגמרא לא מסבירה את סיבת התקנה וההחמרה.

החומרות בראשונים

בראשונים מופיעות חומרות נוספות, שממשיכות את מהלך הגמרא של ביטול החלוקות:

- ניסוח של החמרות החכמים בעניין זיהוי הצבעים בתור פסיקה לטמא כל מראה דם שדומה לאדום.¹
- ביטול דין דם טוהר.²
- ביטול החלוקה בין סוגים שונים של ולדות, כאשר מטמאים כמעט את הכול מספק.³
- החומרה הקיצונית ביותר שמופיעה בהלכה היא החשש מפליטת זרע של הבעל, שמגיעה אצל האשכנזים עד כדי כך שצריך לחכות חמישה ימים לפני שהאישה יכולה להתחיל לספור שבעת נקיים.⁴
- למרות שבעיקרון הראשונים מסכימים שראייה בשפופרת ובחתיכה טהורה, למעשה הם פוסקים שאין פתיחת הקבר בלא דם, ולכן נטמא גם אישה שראתה בשפופרת, אלא אם כן היא היתה קטנה בצורה קיצונית.⁵

גם לגבי החומרות הללו וגם לגבי אלו המופיעות בגמרא, קיימים הבדלים בין הראשונים בשאלה מה בדיוק החמירו, מה נחשב דין ומה חומרה, ומה קרה בדיוק בכל שלב. בכל אופן, קיימת הסכמה די רחבה על עצם קיומן של החומרות.

כאמור, החומרות שנוספו בראשונים משלימות את המהלך של החומרות שהתווספו בגמרא וגרמו לביטול החלוקות השונות שנעשו בין סוגי דמים וראיות. מה שנשאר לכאורה זה טהרת דם מכה ודם הצדדים⁶, וכן טהרת דם שיצא בשפופרת בלי פתיחת הקבר. כמו כן, נשאר מראות דמים טהורים -- ירוק, ולבן, ומה שבכלל לא דומה לאדום⁷. אם כן, יוצא שממערכת שבנויה על חילוקים והפרדות בין סוגי דמים, זמני הראייה, מקור הדם וכו',

¹ מופיע אצל הרי"ף והרמב"ן וכן מובא בטור. לעומת זאת הרמב"ם אומר שאין שינוי בנושא זה בימינו.
² חוץ במקומות מסותרים באשכנז וצרפת. גם כאן הרמב"ם יחסית מצמצם את החומרה ואומר שהכל תלוי במנהג.

³ גם כאן הרמב"ם ייחודי ושומר על אותן חלוקות גם בימינו.

⁴ אצל האשכנזים גם אין חילוק בין שימשה ללא שימשה-עוד השטחה של המערכת.

⁵ דבר שלא בטוח שקיים. ועיין בית יוסף שמשמע שבימינו באמת אין באמת דין שפופרת.

⁶ בהמשך נראה שיש מי שמחמיר גם בזה.

⁷ וגם בזה יש שהחמירו מאוד עיין תרומת הדשן.

שערים

הגענו למערכת בה העולם השתטח, וכמעט כל מה שיצא מרחם האישה מטמא אותה ומצריך אותה לשבת שבעה נקיים. אפשר לראות בקלות את הפער העצום שנוצר בין המערכת, ובמיוחד בכיוון שאליו הם פונות - מחלוקה והפרדה, לחיבור והשתטה. להלן אני אצייר שתי אפשרויות להסברת הפער הזה ואופן היווצרותו.

שמירה על העולם הקדום

הדרך הראשונה שאני רוצה להציג בהבנת מערך החומרות, היא דרכו של הב"ח, שמייצג רעיונות אשכנזיים מוקדמים יותר. לפי דרך זו, במהלך הדורות לא השתנו דברים מהותיים בהבנתנו את הכללים שבהלכות נידה, ואותם כללים בסיסיים עדיין תקפים, אלא שבמהלך השנים נוספו חומרות רבות על גבי מערכת הכללים הבסיסית. למייצגי דרך זו חשוב להדגיש שהעולם הישן עדיין קיים, ולכן הם מחפשים דרכים לחלק ולהפריד בין הכללים הבסיסיים למערך החומרות.

הרמב"ם בפרק יא מדבר על המצב כיום, ופורס את החומרות השונות שהצטברו במהלך השנים. בנוסף לחומרות שהתקבלו, הוא מביא עוד שתי חומרות ודוחה אותם בתוקף, באומרו שהן אינן מנהג כלל. החומרה הראשונה היא מנהג לפיו כל רואה דם יושבת שבוע לנידתה (כולל יום הראייה), ורק אז מתחילה לספור שבעה נקיים. החומרה השנייה היא מקומות שנהגו לא לבעול כלל בכל ימי הטוהר - ארבעים לזכר ושמונים לנקבה. על המנהג האחרון מוסיף הרמב"ם שזו דרך אפיקורסות ומצווה לכופ אותם לשנותו, כדי להוציאו מלב הנוהגים כן. את שני המנהגים הדחויים האלו הב"ח מאריך להסביר ולתרץ, ואף מעמידם להלכה:

- לגבי המנהג הראשון⁸ הב"ח מביא את דברי מהר"ש מאוסטרייך שמסביר את המנהג. לפי תחילת דברי מהר"ש נראה שמקורו של המנהג הוא בדין של טבילה בזמנה מצווה, שבפשוטו מוסב על הטבילה בסוף ימי הנידות. אם פוסקים להלכה שהטבילה בסוף ימי הנידה היא מצווה אפילו שאחרי כן סופרת שבעה נקיים, חייבים לשמר את המערכת הבסיסית של ימי נידה וזבה, ולכן יצא שלפי

⁸ ב"ח סוף סימן קפג.

שערים

מהר"ש טובלים פעם אחת בסוף השבוע הראשון כמו מדין תורה⁹ - 'נידה דאורייתא', ופעם שנייה אחרי שבעה נקיים מדרבנן.

- עדות קדומה יותר למנהג זה ניתן למצוא בתוספות בהקשר של דיני הרחקה. במסכת שבת מופיע סיפור על אשת חבר ששאלה את אליהו למה בעלה מת, ובתגובה הוא שאל אותה על מנהג בני הזוג בימי הליבון. אותה אישה ענתה לו שהם לא היו מקפידים אז על דיני הרחקה, ואליהו אמר לה שבגלל זה בעלה מת. ר"ת הבין שבסיפור דובר דווקא על ימי ליבונה, כיוון שאז באמת אפשר להקל יותר. לפי ר"ת החילוק בין ימי נידתה לימי ליבונה קשור למנהג דומה למנהג שמופיע אצל המהר"ש, לפיו היו נוהגים לטבול פעם אחת אחרי שבוע מהתורה, ואחרי כן לספור עוד שבעה נקיים בגלל חומרת רבי זירא, ובשבעה ימים האחרונים הקילו יותר כי הם רק מדרבנן.¹⁰
- אם כן מעדויות אלו עולה שהיה מנהג אשכנזי שבעצם שמר על הדין המקורי של שבעת ימי נידה, ולפיו יוצא שחומרת רבי זירא מגיעה רק בנוסף לדין תורה ואחרי שסיימו לנהוג כראוי על פי התורה.¹¹

⁹ על פי תקנת רבי שכל אשה סופרת שישה ימים אחרי ראייתה. לכאורה אם היא ראתה שלושה ימים רצוף הוא יצריך טבילה רק אחרי שבעה נקיים. אכן נראה שהוא לא יחלק כדי שהתקנה תישאר פשוטה ויגיד שבכל מקרה טבול אחרי שישה כדי לשמור עקרונית על התקנה.

¹⁰ רש"י ור"ת פירשו גם את הגמרא בכתובות שמקילה במזיגת הכוס בשינוי בכך שמדובר שם דווקא על ימי ליבונה. בדיון הזה כבר יותר ברור שנלך לפי דין דאורייתא, ולכן זבה תחכה לטבול רק אחרי שבעה נקיים ואז לא ברור אם תצטרך שוב לספור או שכבר נפטרה בראשונים. גם כאן נראה שאנחנו אחרי תקנת רבי בשדות ולכן בכל מקרה לא תצטרך למנות תמיד את ימי נידתה וזיבתה. בכל אופן ר"ת כתב בפירושו שצריכה להפסיק בטהרה לפני שטובלת.

¹¹ הרמ"א משמר את המנהג הזה להלכה: בסיומן קצה הוא כותב שנהגו להקל באכילה מקערה אחת בימי ליבונה אבל יש להחמיר, ובאורח חיים סימן פח הוא מביא את המנהג שלא להיכנס בניידתה לבית כנסת וכתב שהקילו בזה בימי הליבון (בלי הסתייגות). הרמ"א לא מזכיר שנהגו לטבול בסוף ימי נידתה, ולכן צריך לומר שהוא יחלק בין ימי נידתה לימי ליבונה בדרך אחרת, אולי ע"י הפסק טהרה (כך משמע בחתם סופר). בסיומן קפג בדרכי משה הרמ"א כותב על המנהג שהזכיר הרמב"ם: 'עיינן בסיומן קצו'. אפשר שהוא מבין שהמנהג מגיע בכלל מסיומן קצו בגלל בעיה של פולטת שכבת זרע, ואפשר להציע שגם הוא מבין את המנהג בדומה לדרך שהוצגה, ולדעתו הדין שמופיע בסיומן קצו לחכות שישה ימים לפני ספירת הנקיים לא מגיע רק בגלל חשש מפולטת שכבת זרע, אלא כדי לשמר איכשהו את העולם הקדום של ימי נידתה, והבעיה של פולטת שכבת זרע היא רק הדרך שלו לשמר את התקופה של שבעה ימים לפני ספירת הנקיים.

שערים

- הב"ח מסביר את דברי מהר"ש בדרך קצת אחרת¹², כאשר הוא מתמקד בסוף דבריו שכתב שם 'דשמה תחזור לדאורייתא'. לפי הב"ח המנהג לא כולל שתי טבילות אלא רק אחת בסוף השבעה נקיים, ומה שהוא כן כולל זה שמחכים לסוף השבוע של ימי נידתה ורק אז מתחילים לספור נקיים. הרעיון של המנהג לדעת הב"ח הוא לשמר את ספירת ימי נידתה 'שמה יבנה בית המקדש' ואז היא באמת תצטרך לטבול בסוף השבוע של ימי נידתה. בכל אופן גם בגירסא הזאת של המנהג לפי הב"ח הרעיון הוא אותו רעיון- יש דין דאורייתא והוא הדין הבסיסי שאליו נחזור כשיבנה בית המקדש, מעל ובנוסף לדין הזה נוספו המון חומרות אבל חשוב להפריד ביניהם לבין הדין המקורי, שמחלק בין ימי נידה לימי זיבה.

- בסימן קצד הב"ח מסביר את המנהג השני שהביא הרמב"ם בשתי דרכים שונות. הראשונה נובעת ממה שכתוב במסכת פסחים 'היושבת על דם טוהר אסורה לשמש, וכמה? אמר רב עונה'. הרא"ש מסביר את הגמרא ואומר שהחשש הוא שאשה תתבלבל ולא תבדיל בין התקופה שבה היא טהורה לבין התקופה בה היא טמאה, וממילא אין לדין זה משמעות למי שמתייחס לדם טוהר כאל דם טמא. הסבר אחר הסביר הבה"ג ולפיו עונת המעבר בין ימי הטוהר לימים הרגילים נחשבת כעונת וסתה. כלומר המעבר בין ימי הטוהר לימים רגילים הוא זמן שבאמת מועד לראיה ולכן צריך להתייחס אליו ולחשוש בו כמו בעונת הוסת. הב"י והב"ח מבינים שלפי בה"ג הגמרא הזו תקפה גם למחמירים שלא לבעול על דם טוהר, כי באמת קורה משהו במעבר בין התקופות שגורם לראייה. על פי החשש הזה הב"ח מסביר שהמנהג שלא לבעול בכל תקופת ימי הטוהר נועד לייצר הבדלה בין התקופות כדי שאשה לא תשכח את זמן הוסת לפי הבה"ג, והבדלה זו הכרחית שכן למי שמחמיר בדם טוהר אין הבדל אחר בין התקופות. בדומה להסבר המנהג הקודם גם כאן הב"ח מביין שהמנהג קשור לשמירה על עולם קדום שבו יש חילוק בין ימי הטוהר לימים רגילים, ולכן בניגוד

¹² נראה שהב"ח דוחה את ההסבר הנ"ל בדברי מהר"ש בגלל שהוא מסביר את דעת הפוסקים שטבילה בזמנה מצווה בימינו שמדובר על הטבילה לאחר שבעת הנקיים ולא אחרי ימי נידתה, ולכן רק כשיבנה בית המקדש ואז לכאורה נחזור לדין תורה המצווה תהיה לטבול בסוף ימי נידתה. בגלל זה הוא גם דוחה את המנהג להקל בימי ליבונה בסימן קצה.

ש ע ר י ם

לחומרה שלא לבעול על דם טוהר שלכאורה מבטלת את המערכת הקודמת, המנהג נועד לשמר את אותה מערכת בסיסית שמחלקת בין ימים לימים.

אפשרות נוספת לפי הב"ח בהסבר המנהג שלא לבעול על דם טוהר, היא להסביר שחוששים לדעת רבנו תם שאפשר לספור שבעה נקיים של היולדת בזוב¹³, רק אחרי שהיא טובלת לימי טומאת הלידה שלה שנגמרים אחרי שבוע בזכר ושבועיים בנקבה. לפי הב"ח אנחנו פוסקים כמו ר"ת אבל במקום להצריך שתי טבילות שזה קשה מדי¹⁴, אנחנו מחכים לסוף ימי הטוהר וזה נחשב כאילו האשה נטהרה מטומאת הלידה, ועכשיו היא יכולה לספור נקיים. גם ההסבר הזה משמר את ההבדל שבין תקופת ימי הטוהר לימים הרגילים, ויותר מכך הוא משמר חילוק נוסף שקיים בדעת רבנו תם בין ימי טומאת הלידה לימי ספירת הנקיים כך שצריך לחכות שהראשונים יסתיימו כדי להתחיל באחרונים.

יוצא אם כן שלדעת הב"ח שני המנהגים שהרמב"ם דחה לגמרי אבל השתמרו במקורות אשכנזיים¹⁵, נועדו לאותה מטרה שהיא שימור המערכת הבסיסית הקדומה של הלכות נידה, שמבוססת על חילוקים רבים בין ימים וזמני ראייה שונים¹⁶. לפי שיטה זו ההסבר

¹³ וכאמור בימינו כולן נחשבות יולדות בזוב.

¹⁴ יוצא שכמו במנהג הקודם שבעיקרו הסתמך על שתי טבילות כדי להפריד בין התקופות הב"ח מוותר על הטבילות ומחלק בין התקופות ע"י ספירה בלבד. בשני המקומות ר"ת הציע את הרעיון של שתי טבילות ונראה שיש קשר בין ההצעות.

¹⁵ שניהם מופיעים באור זרוע.

¹⁶ עדויות נוספות לדרכו של הב"ח אפשר לראות בסימון קצו. הטור שם מדבר על נידה דאורייתא שטובלת רק בערב ולא ביום כמו זבה. הב"י מסביר שהכוונה היא שבניגוד לזבה שמהתורה יכולה לטבול ביום ומדברגן לא, נדה כבר מהתורה מותרת רק לערב. לעומתו הב"ח מסביר שב'נדה דאורייתא' הטור מתכוון למישהי שרואה בימי נידתה בניגוד למישהי שרואה בימי זיבתה, ומדובר גם על ימינו. ההערה הזו מלמדת שלפי הב"ח גם בימינו קיים מושג של נדה דאורייתא למרות כל החומרות והשינויים בהלכות.

נראה לי שגם ההערה של הב"ח בסוף סימן קצו שמחמיר לפסול בדיעבד את מי שטובלת ביום השביעי, קשורה לרעיון דומה שכן רק זבה מותר מהתורה לטבול ביום אבל אם נידה טבלה ביום השביעי לא עלתה לה טבילה. אפשר לומר שגם הדין הזה קשור לניסיון לשמר את המערכת הקדומה של שבעת ימי נידתה, 'שמא יבנה בית המקדש', ולכן חשוב שהנשים ידעו לא לטבול ביום השביעי אלא רק בערב.

שערים

לחומרות הרבות שנוספו ברבות השנים יהיה קשור לפחד גדול מעבירה על הלכות נידה למרות שבאמת המערכת נשארה אותו דבר ואנחנו יודעים איך היא אמורה להיראות.¹⁷

שינוי יסודי במערכת

לעומת הדרך שהצגתי על פי דעת הב"ח אני רוצה להציג דרך נוספת בעיקר על פי דברי הרמב"ן. לפי דרך זו השינוי בהלכה לא נוצר על גבי מערכת בסיסית קדומה, אלא הוא גורם ליצירה של מערכת חדשה. במילים אחרות זה לא שאני חושב שיש דמים טהורים וטמאים ואני מחמיר ואומר שצריך להתייחס אליהם באותה צורה, אלא שיניתי את המערכת לגמרי ובאמת מה שהיה טהור עכשיו נהיה טמא.

אביא מספר דוגמאות לדרכו של הרמב"ן:

- בפרק ה מהלכות נידה שלו, הרמב"ן מביא את הגמרא לפיה לא קובעים וסת בימי זיבה ולא בימי נידה כשמעיינה פתוח. הרמב"ן מסביר שדין זה נובע מהבנה שימי הנידה והזיבה קשורים למערכת מסודרת של ראיית האישה, ולכן אם היא רואה כשמעיינה פתוח מתייחסים לדם שיצא כאל מותרים ולא כאל ראייה חדשה, ובימי זיבתה היא נחשבת מסולקת דמים ולכן לא קובעת וסת. אחרי שהוא מסביר את הגמרא הרמב"ן אומר שהיום שנשים לא מבדילות בין ימי נידה וזיבה בטל הדין הזה ואישה קובעת וסת בכל הימים בלי להתחשב בראיה הקודמת¹⁸. פסיקה זו של הרמב"ן בולטת במיוחד לאור ההסבר שלו בגמרא שנשמע הסבר יחסית הגיוני בשאלה האם הייתה כאן ראייה חדשה או לא, ובפשטות היה אפשר להשאיר אותו אפילו בימינו שלא מבדילים בין ימי נידה וזיבה. הרמב"ן היה יכול לומר שלמרות שהיא יושבת שבעה נקיים על כל ראייה

¹⁷ לאורך הסימנים אפשר לראות שהב"ח מחמיר בצורה בולטת במיוחד, למשל בסימן קצח שם הוא מחמיר כמעט בכל דין.

¹⁸ הש"ך כתב שדברי הרמב"ן האלו הם רק לחומרא ולכן אם קבעה וסת בימי זיבתה היא לא עוקרת וסת לא קבוע אחר שלה וכן היא נחשבת כאילו אין לה וסת לעניין בדיקות וכו'. אני חושב שקשה לומר את זה בתוך דעת הרמב"ן במיוחד בגלל הנימוק שלו לפיו אם שומרים על דין הגמרא אתה מצריכה לספור ימי נידתה וזיבתה ולפי הש"ך זה מה שיוצא בכל מקרה. וכבר דחו את הש"ך גדולי האחרונים וראה במאמרו של הרה"ח אליעזר הולנד.

שערים

היא תקבע וסת רק בראייה שלא קדמה לה ראייה אחרת בשבעה עשר הימים שלפניה.

- אני חושב שפסיקה זו של הרמב"ן קשורה להבנה שחומרא דרבי זירא היא לא רק חומרה שנוספה על המערכת הבסיסית אלא היא שינוי משמעותי שלה, ולכן כשאומרים שלא סופרים ולא מבדילים בין סוגי ימים אומרים שבאמת האשה לא רואה בצורה כזו של ראייה מרכזית ואחריה ראיות משניות ('ימי זובה על נדתה'), אלא מתייחסים לכל ראייה בנפרד.¹⁹
- בפרק ז הרמב"ן מביא את החומרה שלא לבעול על דם טוהר וטוען שהיא חלק מחומרא דרבי זירא שהחמירו על עצמם בנות ישראל שלא להבדיל בין דם לדם. עוד הוא מוסיף שהגאונים החמירו והחרימו על מי שלא ינהג כן. ניסוח זה של הרמב"ן בולט במיוחד לעומת ניסוח הרמב"ם שמסביר שחומרה זו נתקנה בזמן הגאונים והיא תלויה במנהג, ולדעתו במקום שנהגו מותר לבעול על דם טוהר. הניסוח של הרמב"ן מראה שהוא תופס את חומרת רבי זירא בצורה הרבה יותר רחבה לפיה לא מבדילים בכלל בין ימים וזמנים שונים.²⁰
- אפשר לראות את תפיסת הרמב"ן לגבי החומרה בדם טוהר במקרה נוסף:
- בגמרא מובא דין לגבי המשאלת חלוק לחבירתה ונמצא עליו כתם, שאם החברה יושבת על דם טוהר בעלת החלוק תולה בחברה. הרשב"א כתב שדין זה תקף גם בימינו אחרי שהחמירו בדם טוהר, ומנמק שלמרות שבנות ישראל החמירו לטמא דם טוהר רק לעצמן החמירו ולא לטמא את חבירתה. כלומר בגלל שבזמן הגמרא בעלת החלוק הייתה תולה את הכתם בחבירתה מהטעם שבספק דרבנן מקילים לתלות בזו שלא תתקלקל, זה שהחמירו וקבעו שצריך

¹⁹ אפשר לקשר לדעה זו גם את דעת הרמב"ן שבראייה ארוכה צריכה לחשוש לכל ימי הראייה גם לפעם הבאה וזו לא נחשבת לראייה אחת בלבד. כלומר לדעתו במקום מערכת של ראייה מרכזית או התחלה של ראייה ואז המשך, ברגע שביטלנו את ההבחנה בין ימי זיבה לנידה שינינו את ההבנה שלנו את המערכת ונתייחס לכל ראייה בנפרד לגמרי.

²⁰ הטור בסימן קצד מביא מחלוקת בין הרא"ש לרמב"ן בשאלה האם יולדת נקבה שספרה נקיים בשבוע הראשון וראתה בשבוע השני סותרת את הנקיים וצריכה לספור מחדש או לא, כאשר הרא"ש מקל והרמב"ן מחמיר. מפשט דברי הטור נראה שהוא מדבר גם בימינו (וכך הסביר אותו הב"ח), ויוצא שלדעת הרא"ש למרות שמחמירים לשבת שבעה נקיים אפילו על דם טוהר לא החמירו על דם שראתה בעת שהיא טמאה משום לידה. לפי קריאה זו בטור יוצא שגם כאן הרמב"ן נתפס כזה שלא מחלק ולא מבדיל בין ימים ותקופות שונים.

שערים

להתייחס לדם טוהר כאל דם טמא לא שינה את הדין המקורי, ולעניין תלייה בכתמים יושבת על דם טוהר עדיין נחשבת כרואה דמים טהורים. לעומת דעה זו הרמב"ן אומר שהאידינא שהחמירו לטמא דם טוהר אי אפשר לתלות ביושבת על דם טוהר. שוב רואים שהרמב"ן לא מתייחס לחומרות רק כמערכת שבנויה על גבי מערכת יסודית אמיתית שממשיכה להתקיים וצצה ועולה במקרים שונים, אלא הוא מבין שיש כאן שינוי יסודי במערכת לפיו היושבת על דם טוהר נחשבת כרואה דם טמא לגמרי. כמו לגבי ימי זיבה ונידה גם על ימי טוהר הרמב"ן אומר שיכולה לקבוע וסת, למרות שלדעתו בזמן הגמרא לא הייתה יכולה לקבוע וסת בימים אלו.

- לגבי רואה מחמת תשמיש הגמרא אומרת שאם יש לה מכה תולה במכתה, אלא אם כן דם מכתה משונה מדם ראייתה, ולמדו משם לכל הרואות. הרמב"ן בפרק ג מביא את הדין של תלייה במכה וכותב שבימינו לא תולין במכה כי אנחנו לא יודעים להקיף ולהשוות ולכן לא נדע אם דם מכתה משונה מדם ראייתה. ההוכחה של הרמב"ן היא מהחומרה שהחמירו לטמא דם בתולים שהוא לכאורה ממש דם מכה, וממנה מוכח שלא תולים בדם מכה כלל. פסיקה זו נראית מוזרה לאור ניסוח הגמרא ממנו נשמע שתולים בדם מכה ורק אם רואים שהוא שונה לא תולים בו, ולכן המצב בימינו שלא יודעים להקיף ולהשוות היה אמור להוות סברא לקולא, ולגרום להתרת כל סוגי המכות. בניגוד לפסיקה לגבי סתם רואה, לגבי רואה כתם, הרמב"ן כותב שתולים בכל מכה שאפשר לתלות בה ואפילו לא צריך להקיף ולבדוק אם הצבע דומה²¹. סתירה זו מראה שהרמב"ן לא סתם חושב שבימינו לא מבדילים בין מראות דמים ולכן אי אפשר לתלות כלל, אלא שבדם מכה מן המקור החליטו להחמיר לגמרי כמו בדם בתולים, בניגוד למכה חיצונית שנמצאת על האשה או על אנשים אחרים שהיא בוודאי דם טהור ואפשר לתלות בה אפילו שבימינו לא מבדילים בין צבעים.
- הדברים מודגשים יותר על פי הבנת הראשונים (הרא"ש והרשב"א) שדברי הרמב"ן תקפים גם לגבי רואה מחמת תשמיש ולכן היא אינה יכולה לתלות במכתה. לדבריהם יוצא שדעת הרמב"ן היא קיצונית במיוחד שכן רואה מחמת תשמיש נחשבת כסוג של עגונה שראוי להקל לה כמה שיותר, ולכן אם מבינים

²¹ הסתירה הזו יכולה להסביר את נוסח הטור - 'וגדולה מזו כתב הרמב"ן' שהרי גם הרשב"א כתב כך אבל אצל הרמב"ן יש כאן חידוש בניגוד לרואה מחמת תשמיש.

שערים

שכל מערך החומרות נבנה רק על גבי מערכת בסיסית יותר של דין תורה, ברור שכשנגיע לדין רואה מחמת תשמיש נותר על החומרות הרבות ונשתמש בקולות שמצויות במערכת הבסיסית הקדומה. הבנה פשוטה זו עומדת לכאורה בבסיס פסיקת השו"ע שאם הרואה מחמת תשמיש הייתה בתולה, היא יכולה לתלות בדם בתולים כל עוד 'לא חייתה המכה', הגדרה ששאלה מהמשנה לגבי היתר דם בתולים. יותר מכך אפשר לראות בדעת הש"ך שכתב שאם היא יושבת על דם טוהר היא לא נאסרת. כלומר הפוסקים יוצרים מצב שבו בניגוד למקרים רגילים שבהם מחמירים מאוד, במקרה חמור של רואה מחמת תשמיש נשתמש בכל הדרכים שיש כדי לטהר אותה, ובוודאי שנשתמש בדינים שנמצאים במערכת הבסיסית של ההלכה. במילים אחרות אפשר לומר שהפוסקים מתייחסים לדין רואה מחמת תשמיש כאל המקום שבו מתגלים החוקים האמיתיים של הלכות נידה, חוקים שבשאר המקרים מסתתרים מתחת למעטה עבה של חומרות²².

- לעומת זאת כאמור ניצב הרמב"ן שמחמיר ברואה מחמת תשמיש שלא לתלות במכה. אני חושב שקשה להבין את הפסיקה הזו אלמלא מסבירים שהרמב"ן מבין שהשינוי שנעשה במהלך השנים הוא שינוי מהותי במערכת ולכן אי אפשר להקל אפילו במקרים קיצוניים כאלו. לכן יצא מצב שבגלל שטימאנו את דם הבתולים ואת דם המכה שוב לא נוכל לתלות בהם ולטהר את אותה אישה אפילו שנקל לה מאוד בדברים אחרים.
- חומרה נוספת שמופיעה ברמב"ן על רואה מחמת תשמיש היא שבימינו לא בודקים בשפופרת. הרמב"ן לא נותן טעם לדבר ואפשר לומר שטעמו הוא כדעת הראב"ד שהובאה ברא"ש²³. לדעת הראב"ד בימינו לא משתמשים בבדיקת שפופרת בגלל שגזרו בנות ישראל על עצמן לשבת שבעה נקיים על כל טיפת

²² וכך מבואר בדברי הרשב"א: "וא"ת והלא בנשים דעלמא חיישינן לעונת הוסת כולה ואף על פי שלא ראתה והיאך אתה מתיר את זו שהיא בשעת וסתה ועוד שהרי דם לפניך י"ל ההיא דרבנן הוא ומשום דאפשר למיקם עלה דמילתא אבל הכא ליכא למיקם אמילתא ואין דנין אפשר משאי אפשר שאם כן אף אתה אוסרה על בעלה לעולם".

²³ במהדורה שלנו של ספר בעלי הנפש לא מופיע טעם זה. האפשרות שהרמב"ן לקח רעיונות מספר בעלי הנפש שנשמעת הגיונית שכן הוא מזכיר אותו בהקדמה כספר שקדם לו בהלכות נידה. אכן בדוגמאות הקודמות שהבאתי לא משמע שדעת הראב"ד כדעת הרמב"ן בכל המקומות.

שערים

דם אפילו שידוע שהיא באה מהצדדים. רעיון זה מתאים לדעת הרמב"ן כפי שהצגתי אותה, שבימינו טימאו את דם המכה ולכן הגיוני שגם טימאו את דם הצדדים, וממילא לא מועילה בדיקת שפופרת. שוב זה רעיון קיצוני מאוד בתוך ההקשר של דיני רואה מחמת תשמיש, ויוצא לפיו שבגלל החומרות שנוספו במהלך הדורות מוציאים אישה מבעלה. ושוב קשה לומר שזו החלטה להחמיר גם ברואה מחמת תשמיש²⁴ ויותר מסתבר שבגלל שההבנה היא שהמערכת השתנתה לגמרי, כבר אי אפשר לחזור אחורה ולהקל איפה שרוצים. בסופו של דבר הרמב"ן והראב"ד מסייגים את דבריהם ואומרים שבדיעבד סומכים על בדיקת שפופרת.

בניגוד לדרך שבה הצגתי את שיטת הרמב"ן, הדרך שבה היא מוצגת בתוך הבית יוסף היא שהרמב"ן סך הכל מאוד מחמיר בימינו וחושש מהבחנות לא נכונות, ולכן הוא מעדיף להתרחק מכל מקום שצץ בו ספק. לדעתי הדוגמאות שהבאתי מוכיחות בצורה ברורה שיש כאן משהו מעבר לסתם החמרה. הוכחה אחת היא שהרמב"ן אמר את דבריו גם לקולא בהקשר של וסתות²⁵, וגם לחומרה בנושאים שגם הרמב"ן עצמו מודה שמקילים בהם - כתמים ורואה מחמת תשמיש. מהדוגמאות שהבאתי עולה כי בדין כתמים הרמב"ן פסק גם לקולא - תלייה בדם מכה, וגם לחומרה - לא לתלות ביושבת על דם טוהר. לדעתי זו הוכחה לכך שהחילוק שנעשה הוא לא בין רואה מחמת תשמיש ושאר רואות שמחמירים בהן לבין דין כתמים שמקילים בו, אלא זה חילוק בין מה שהחמירו וגזרו עליו - דם מכה שבמקור ודם טוהר, לבין מכות חיצוניות. גם העובדה שהרמב"ן מחמיר בדין רואה מחמת תשמיש היא ראייה לכך שהוא לא סתם מחמיר מחשש להכשלה בהלכות נידה שכן זו לא סיבה מספקת להוציא אישה מבעלה, ולכן יותר מסתבר לומר שזה קשור למהלך יותר כללי שלו בהבנת החומרות והשינויים בהלכה.

גם מהניסוחים הפסקניים של הרמב"ן - לא תולים במכה כלל, קובעים וסת בכל הימים ולא תולים בדם טוהר לעולם, משמע שהמטרה היא להגיע להשטחה של המערכת

²⁴ החת"ם סופר מסביר את שיטת הראב"ד על פי הגמרא שאומרת שאחרי חורבן המקדש רצו לגזור לא ללבוש בגדים צבעוניים בכלל ולא לשמש את המיטה כאות אבל. לפי החת"ם סופר הראב"ד חושב כמו החכמים האלו ולכן הוא מחמיר אפילו ברואה מחמת תשמיש למרות שזה גורם לביטול פריה ורביה. והדברים נראים דחוקים ולדעתי ההסבר שלי יותר מתקבל על הדעת.

²⁵ ראה בהערה 11 על דברי הש"ך שנראה שמבין את הרמב"ן כמו בבית יוסף ולכן הוא נדחק לומר שהוא דיבר רק לחומרא.

שערים

ההלכתית שתבטל את החילוקים השונים. גם מהחומרות בנושאים שלא קשורים בהכרח להלכה ולחומרה שהיו יכולים להתפס בתור שאלות 'מדעיות', כמו ההתייחסות לראיה אחרי ראייה או האפשרות להבחין בין סוגי דם שונים, אפשר לראות שהרמב"ן מבין שנעשה כאן שינוי עמוק בהלכה.

בשלב זה עולה השאלה איך הרמב"ן יכל לעשות מהלך כזה? איך ייתכן שהוא שינה את המערכת בצורה יסודית כל כך בניגוד לצורה שבה היא בנויה במקורות הראשוניים? אני רוצה להציע פתרון לפיו כבר במקורות הראשוניים נמצא הפתח לבניית המערכת החדשה הזו. לפי דעתי הכיוון המובהק שהצגתי בתחילת המאמר לפיו המטרה היא להבדיל בין דם לדם, הוא לא הכיוון היחידי שעולה במקורות ולצידו עולה גם רעיון הופכי של חיבור וערבוב בין סוגי הראיות השונים. פתח זה יכול להסביר את מהלכו של הרמב"ן בכך שנאמר שהוא לא ממציא רעיונות משלו, אלא הוא מבין שיש אפשרות וכיוון אחר כבר בבסיסם של ההלכות ועל כיוון זה הוא נסמך. במילים אחרות נאמר שבסופו של דבר הרמב"ן עושה מהלך למדני ולא רק מהלך מאוחר שמגיע אחרי הלמדנות. אמנם ברור שהמניע של הרמב"ן הוא הבעייתיות הגדולה של המערכת כפי שהיא מוצגת בגמרא שמצריכה לספור ולהבדיל בין סוגי דמים, אבל היכולת שלו לעשות שינוי כל כך דרמטי מתאפשרת רק בגלל הבסיסי הלמדני.

חיבורים וערבובים בגמרא

מפאת קוצר היריעה לא אוכל להרחיב כאן כראוי אבל בכל זאת אביא בקצרה שתי סוגיות בגמרא שמדגימות את דברי. אראה שהשוואה בין הסוגיות לבין ההלכה כפי שהיא נפסקה בדורות המאוחרים-למשל בשולחן ערוך, מראה בבירור שיש כאן קשר והמשך ישיר של הרעיונות בגמרא, ולא רק אוסף חומרות שהצטבר בצורה לא מסודרת.

- כבר בתורה מצמידים בין טומאת יולדת וטומאת נידה,²⁶ הצמדה שמעלה את האפשרות שבעצם בשתייהן קיימת אותה בעיה - משהו יצא מבית הרחם של האשה.²⁷ הצמדה והערבוב ביניהם מועצמים במשניות בפרק המפלת שם הניסוחים לשני סוגי הטומאה משותפים ולא תמיד אפשר להבחין ולדעת על

²⁶ כתוב על היולדת 'כימי נדת דותה תטמא'.

²⁷ ניסוח אחר של הקשר ביניהם יהיה שגם דם הנידה הוא בעצם ייצוג של וולד שלא נולד ולכן היא נטמאת כמו המפילה.

שערים

איזו טומאה מדברים. למשל בסוף הפרק אומרים על אישה שהפילה ולא יודעת מה הפילה, שתשב לזכר לנקבה ולנידה. לפי תפיסה בה הדם המטמא הוא דם מסויים בלבד בעל פרמטרים מוגדרים, קשה להבין איך אפשר להתלבט בין ולד לדם נידה, שהרי אפילו אם יודעים בבירור שיצא דם הוא לא מטמא אם הוא בצבע הלא נכון או אם יצא שלא כדרך שאישה רגילה לראות, ואיך נטמא במקרה שבכלל לא ברור שיצא דם?

- המשנה מביאה גם את דעת רבי יהודה שמטמא אישה שהפילה חתיכה אפילו לא ראתה דם. בפשטות זהו עוד שלב בדרך לטשטוש ההבדלים שבין ולד לדם שכן אם חתיכה מולד גורמת לטומאת נידה, ק"ו שהולד יטמא. גם הסבר הגמרא לדברי רבי יהודה שדעתו היא ש'אין פתיחת קבר בלא דם' לא מתאים לתפיסה של ראיית דם מסויימת בלבד. הזכרתי למעלה את ההתנגשות שבין דין שפופרת לדין 'אין פתיחת הקבר בלא דם', אבל בניגוד להבנה שזו סתירה טכנית בלבד-לא מצאו שפופרת כזו קטנה, אני חושב שהיא מראה סתירה רעיונית-האם מטמאים רק דם שיוצא כ'דרך שאישה רואה דם', או שכל חשש ליציאת דם אפילו שהוא לא נראה כלל, מטמא. בסופו של דבר חוסר הספציפיות של הראייה המטמאת, ביחד עם החיבור לטומאת היולדת מצביעים על כיוון אחר לגמרי בהבנת סיבת הטומאה- לא ראיית דם מסויימת אלא יציאה של אובייקט כלשהו מבית הרחם של האישה או לחלופין עצם 'פתיחת הקבר'.²⁸
- כשמסתכלים בהלכה המאוחרת- למשל בשולחן ערוך בסימן קצד, נראה שבפועל אין בכלל הבדל בין נידה ליולדת- שתיהן צריכות לספור שבעה נקיים ואין להן ימי טוהר בכלל. ההבדל היחיד שנשאר הוא שיוולדת נקבה טמאה שבועיים²⁹. אם מסתכלים על השו"ע ביחס לדברי הגמרא והמשנה אפשר לראות המשכיות, ועכשיו קל לומר שהמטרה או מה שעמד בבסיס החומרות

²⁸ צעד יותר קיצוני בכיוון הזה יהיה לומר שגם דין הרגשה במקורו נועד לייצר מצב דומה- במקום להתעסק בסוג הדם או הולד שיצא אני הולך לשלב שלפני כן ושואל אם היא הרגישה את פתיחת המקור ובעצם זה מה שמטמא אותה למרות שלא ראתה. ממילא יפלו החלוקות הרבות שמגיעות רק בשלב שמתעסקים בדם עצמו.

²⁹ אפשר להציע שזה ההסבר לכך שדווקא החילוק בין זכר לנקיבה כן נשמר במהלך השנים מה שלא מתאים לתפיסה של חוסר יכולת לזהות ולדות כלל. כלומר נאמר שבגלל שרצו להשוות את הדינים דיברו דווקא על יולדת זכר. ולצד השני אחרי כל החומרות מחשש לפליטת ש"ז יוצא אצל האשכנזים למשל, שהשוונו את הנידה ליולדת נקיבה. ועיין בש"ך שכתב שהאידיא מחמירים בכל יולדת להחשיבה כיוולדת נקיבה.

שערים

והשינויים במהלך השנים בדיני נידה ויולדת, הוא הניסיון להשוות ולחבר ביניהן, ואלו לא היו סתם חומרות שהצטברו במהלך השנים.

- בתורה מוזכרים ארבעה סוגים של ראיות- נידה, זבה, זב ובעל קרי. הגמרא בעיקר בפרק בנות כותים מאריכה לדון ביחסים בין הראיות כאשר היא יוצרת חלוקות בדברים מסויימים וחיבורים בדברים אחרים. אחד המקומות בהם מודגש דווקא החיבור בין הראיות הוא ביחס בין בעל קרי לזב עד שהגמרא אומרת 'והלא זב בכלל בעל קרי היה'. הבנה זו שמחברת בין ראיית הזב לראיית שכבת זרע עומדת בבסיס הדין לפיו ראיית שכבת זרע סותרת יום אחד מהנקיים. מדין זה משמע שאין כאן חיבור מוחלט ביניהם אבל כן יש חיבור חלקי. בהמשך לאותו מהלך הגמרא אומרת שגם זבה שפולטת שכבת זרע צריכה לסתור יום אחד, אמירה שמחברת בין זב לזבה, וממילא גם בין בעל קרי לזבה.

- נראה לי שניסוח זה של הדברים יכול להסביר את הניסוח הקיצוני של ההלכה בימינו כפי שהיא מוצגת בשולחן ערוך סימן קצו, לפיו אישה צריכה להמתין חמישה או שישה ימים לפני שהיא מתחילה לספור נקיים.³⁰ לפי ניסוח זה לא רק שפליטת שכבת זרע נחשבת כסוג של ראיית דם ולכן סותרת יום אחד, אלא גם האישה צריכה לחשוש ולחכות עד שלא תהיה אפשרות לפליטה זו. אני חושב שהדברים נראים יותר מובנים אם אומרים שמתייחסים לפליטת ש"ז בתור סוג של ראייה, ולכן עד שהש"ז מסריחה אנחנו מתייחסים לאשה כאילו מעיינה פתוח. זוהי עוד דוגמא לכך שהניסוח המאוחר של ההלכה בנוי דווקא על רעיונות של חיבור וערבוב בין הראיות השונות, ולא על פי דרך המלך בגמרא של הפרדה וחלוקה ביניהם.³¹

³⁰ הניסוח הקיצוני ביותר הוא כמובן של האשכנזים שמצריכים לחכות שישה ימים בלי להתייחס לשאלה האם שימשה לפני כן או שקינחה את אותו מקום. אמנם גם אצל הספרדים שכן מתייחסים לשאלות כאלו הדין הזה הוא עדיין הוא חומרא גדולה גם בגלל שהם מצריכים לחכות לפני הספירה ולא אומרים רק שאם ראתה תסתור(כמו שמשמע ברמב"ם) וגם בגלל שכבר בגמרא לא ברור אם זה הלכה או רק ספק והייתי חושב להקל בזה לפחות בספק זבות בימינו.

³¹ חלק מהאחרונים מסבירים את הדין הזה בצורה אחרת כאשר לדעתם זה דין מיוחד בשבעה נקיים שצריכים להיות נקיים מכל דבר. כלומר זה לא שש"ז נחשבת כסוג של דם אלא שהיא סותרת את הנקיים מסיבה

שערים

אם נחזור לדעת הרמב"ן אני חושב שעצם הימצאותם של רעיונות של חיבור וערבוב בין סוגי ראיות כבר במקורות הקדומים, מאפשר לרמב"ן ללכת בכיוון הזה ולעשות את השינוי הכל כך דרמטי שהוא עושה. לדעתי הרמב"ן מודע לאפשרויות אלו בגמרא ולכן הוא בונה את מערכת החומרות בצורה כזו שהיא באמת משנה את כל הבסיס של הלכות נידה.³²

סיכום

בתחילת המאמר הצגתי את דרך המלך שמופיעה במשנה ובגמרא שהולכת לכיוון של ייחוד וספציפיקציה של ראיית הדם המטמאת, עד שמגיעים לרעיונות כמו 'דרכה של אישה לראות כך' וכדומה. התנאים לראייה טמאה הולכים ומתרבים בתוך הגמרא והם כוללים זמנים מסויימים, הרגשות, צבעים ומקורות דם שונים. לעומת הכיוון הדרמטי הזה נראה שהחומרות הרבות שנוספו במהלך השנים, מזמן רבי ועד לאחרונים, מובילות לכיוון הפוך בתכלית לפיו לא מבדילים ולא מתחשבים בכל הקריטריונים ה"ל", ומתייחסים כמעט לכל סוג של ראייה או ספק ראייה כאל ראייה טמאה. הצגתי שתי אפשרויות קיצוניות להתמודדות עם השינוי במערכת:

הב"ח שהולך בדרכם של אשכנזים קדומים, חושש בדיוק מהתמונה הזו לפיה מערך החומרות הגדול יהרוס ויבטל את מערך ההלכות שהיה לפניו, ולכן הוא מתעקש להשאיר את החומרות רק במקום שולי שלא פוגע במערכת עצמה, ובכך לשמור את הרעיונות הבסיסיים של ייחוד הראייה הטמאה. הב"ח מסביר שני מנהגים אשכנזיים תמוהים

אחרת. לדעתי השתלשלות הדברים כפי שהיא מופיעה בגמרא מראה בבירור שהדיון הוא ביחס שבין ראיית ש"ז לראיית קרי חזב, ולא רעיון חדש.

³² דוגמא נוספת לדברים אפשר לראות במחלוקת לגבי היחס בין דם טוהר לדם רגיל, כאשר דעת רב שנפסק כמותו היא ש'מעין אחד הוא התורה וטהרתו וטהרתו טימאתו'. נראה שדברי רב יכולים לשמש תשתית לפסיקה בימינו שמתייחסת לדם טוהר כאל דם טמא ממש. אם היינו פוסקים כלוי שאלו שני מעיינות נפרדים היה יותר קשה להתעלם מכך ולומר שדם טוהר הפך לדם טמא ממש, כמו שבצבעים שבכלל לא דומים לאדם הפוסקים לא החמירו. נראה לי שרק בגלל שבעיקרו של דבר אנחנו חושבים שמקורם של כל הדמים הוא אחד, אנחנו יכולים ללכת עוד צעד ולומר שבימינו באמת מתייחסים אליהם כאל אותו דבר. דיון דומה שמופיע בגמרא הוא ההבדל בין דם בתולים לדם נידה שלפי דעת ר"מ יש להם מאפייני זיהוי שונים וחכמים חלקו עליו ואמרו שהדמים נראים בדיוק אותו דבר. דווקא לגבי שכבת זרע וקרי הגמרא מביאה ללא מחלוקות שיש ביניהם הבדלים בצורה.

שערים

לכאורה, בכך שהם נועדו לשמר את המערכת הבסיסית, וזאת במטרה שאם יבנה בית המקדש, הנשים ידעו איך להתנהג כראוי.

לעומת הב"ח הצגתי את שיטת הרמב"ן שדווקא אוהב ומבין את הכיוון שאליו הולך מערך החומרות הרחב של ביטול החלוקות והתלות בפרמטרים השונים לצורך קביעת טומאת הראייה, עד ליצירת מערכת פשוטה הרבה יותר שבה כמעט אין צורך להבדיל בין דם לדם. הרמב"ן מבין שהשינוי כה עמוק עד שלא ניתן לבטל אותו ולשוב מחדש למערכת הבסיסית אפילו במקומות שהיינו רוצים להקל ולעשות זאת כמו ברואה מחמת תשמיש. נראה לי שלעומת הב"ח הרמב"ן חושב שגם כשיבנה בית המקדש המערכת החדשה תישאר על תלה.

בסוף המאמר ניסיתי להראות שהפער בין המערכת הבסיסית למערכת החומרות נמצא כבר בשלבים יותר מוקדמים, כאשר בחלק מהנושאים נראה שמעדיפים דווקא לוותר על החלוקות ולחבר בין סוגי ראיות שונים. לדעתי הימצאותו של הפער הזה כבר בשלב הבסיסי והראשוני בהלכות נידה, היא מה שמאפשר אחר כך את השינוי העמוק והמשמעותי שנוצר ע"י מערך החומרות הרחב.